

Ebussuud Efendi'nin Manzum Fetvâları II: Düzeltilme ve Eklemeler

Muhittin ELİAÇIK*

Öz

Fetvâ; *yiğit, genç, kavî* manasındaki *fetâ* kökünden gelmekte olup, müşkül bir meselenin hükmünü kaynaklarından araştırarak ortaya koymayı ifade etmektedir. Fetvâ verme zorlu ve ciddi bir iş olduğundan fetvâyı veren şeyhülislam veya müftüler için *ukde-güşâ-yı işkâl, müşkil-güşâ* gibi sıfatlar kullanılmıştır. Osmanlı fetvâ kitapları bilim dalları için çok önemli bilgi ve belgeler içermekte olup, dil ve edebiyat alanı da bunlar arasındadır. Fetvâ kitaplarında hukukî konuların yanı sıra dil ve edebiyat konuları da sıklıkla geçmekte, manzum fetvâlar ise bu konuların en önemli kısmını oluşturmaktadır. Osmanlı manzum fetvâ geleneğinin ilk isimlerinden birisi de Şeyhülislam Ebussuud Efendi'dir. O, tespit edilen Osmanlı manzum fetvâlarının önemli bir kısmını vermiş ise de fetvâ kitaplarında bazı fetvâları isimsiz, yanlış ve iç içe geçecek biçimde kaydedildiğinden yanlış tasniflere yol açabilmiştir. Daha önce yaptığımız bir çalışmada da böyle bir karışıklığın oluştuğu görüldüğünden hem düzeltme yapmak hem de sonradan tespit edilen fetvâ veya fetvâ mahiyetindeki sözlerini eklemek amacıyla bu çalışma yapılmış bulunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Şeyhülislam Ebussuud Efendi, manzum fetvâ, düzeltme, ekleme.

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5137-3275>, E-mail: meliacik63@kku.edu.tr

Eliacık, M. (2021). Ebussuud Efendi'nin manzum fetvâları II: düzeltme ve eklemeler. *Akademik Açı*, 1(1), s. 183-196.

Ebussuud Efendi's Poetry Fatwas II –Corrections- Additions-

Abstract

Fatwa; It comes from the root of brave, young, curse, and refers to revealing the verdict of a difficult issue by researching its sources. Since giving fatwa is a difficult and serious task, adjectives such as ukde-güşâ-yı işkâl, muşkil-güşâ were used for the sheikhulislam or muftis who gave the fatwa. Ottoman fatwa books contain very important information and documents for branches of science, language and literature are among them. In addition to legal issues, language and literature issues are frequently mentioned in fatwa books, and poetry fatwas constitute the most important part of these subjects. One of the first names of the Ottoman poetic fatwa tradition was Sheikh-ul-Islam Ebussuud Efendi. Although he gave an important part of the Ottoman poetry fatwas found, some fatwas were recorded anonymously, inaccurately and in an intertwined manner, which led to incorrect classifications. Since it was seen that such a confusion occurred in a previous study, this study was carried out in order to both correct and add the words in the form of fatwa or fatwa that were determined later.

Keywords: Sheikh-ul-Islam Ebussuud Efendi, poetry fatwa, correction, additions.

Giriş

İslam dünyasında yazılan dinî eserler sıkça manzum biçimde yazılmış ve fıkhi eserler arasında yer alan fetvâlar da buna dâhil olmuştur. Bu biçimin tercih edilmesinde genellikle yazarın şâir, anlatım ve ezberin nispeten kolay ve asıl eserin de manzum oluşu etkili olmuştur. Osmanlı'da manzum biçimde de yazılan fetvâlarda bu uygulama zamanla bir geleneğe dönüşmüştür. Osmanlı manzum fetvâları genellikle şeyhülislam veya müftülerin şairliğinden dolayı kendilerine sualin manzum biçimde sorulmasından dolayı verilmiştir. Mesela Şeyhülislam Bostanzade Muhammed Efendi, şair vaiz Emir Efendi'nin 12 beyitle sorduğu kahvenin hükmünü 52 beyitle cevaplamıştır. Osmanlı'da manzum biçimde verilen fetvâlar ilk olarak 16. yüzyılın ilk yarısında Şeyhülislam Kemalpaşazâde, Sadullah Sadi Çelebi ve Ebussuud Efendi tarafından verilmiş ve böylece bir gelenek oluşmuş, yüzyılın sonlarında ise Hoca Sadeddin Efendi ile oğul ve torunları bu geleneği zirveye taşıyıp çok sayıda manzum fetvâ vermişlerdir.

Fetvâ

Fetvâ; *yiğit, genç, kavî* anlamındaki Arapça *fetâ* kökünden bir sözcük olup, müşkül bir meselenin çözümü için verilen güçlü cevaptır. Fetvâ ile, meselenin hükmü ve cevabı güçlü biçimde çözümlenip ortaya konulduğundan kelime bu anlamı kazanmıştır (M. Asım, 1305, s. 895). Osmanlı'da şeyhülislamların yaptıkları en önemli iş fetvâ vermek olmuştur. Şeyhülislamlık, Osmanlı Devleti'nde 15. yüzyılın başlarında kurulmuş; vilâyet, sancak ve kazalarda da müftüler bu makama bağlı olarak görev yapmış, özel hukuku ilgilendiren fetvâlar kişilerin, kamu hukukunu ilgilendiren fetvâlar da

idarecilerin isteği üzerine verilmiştir. Fetvâlarda erkekler için *Zeyd, Amr, Bekir*, kadınlar için de *Hind, Zeyneb, Hadice* gibi hayali adlar kullanılmıştır. Fetvâ kitapları fıkhî konulara göre tasnif edilmiş, belli bir müftünün fetvâlarını içeren kitaplarda ise fetvâların sonundaki ad kaldırılmıştır. Osmanlı müftüleri öncelikle Hanefî mezhebinin *zâhirü'r-rivâye* kitaplarından görüşler almışlar ve mukallit müftülere yardım etmek için şeyhülislam ve müftülerin fetvâları kitap hâline getirilmiştir (Atar, 1995, s. 486-496).

Ebussuûd Efendi

Osmanlı Devleti'nde 1545-1574 yılları arasında en uzun süre ile şeyhülisamlık görevi yapmış bir Osmanlı âlimi olup asıl adı Muhammed, künyesi ise Ebussuûd'dur. Şeyh Muhyiddin Muhammed Yavsî'nin oğlu olup, 1490'da İstanbul yakınlarındaki Meteris köyünde doğmuştur. İlk tahsilini babasından almış, daha sonra Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi, Mevlânâ Seydî-i Karamânî ve İbni Kemal'den dersler almış, hocası Mevlânâ Seydî-i Karamânî'nin kızı ile evlenmiştir. Sırayla İnegöl İshak Paşa, Dâvud Paşa, Mahmud Paşa, Gebze Vezir Mustafa Paşa medreselerinde müderrislik yapmış, 1533'te sıra ile Bursa ve İstanbul kadısı, 1537'de Rumeli kazaskeri olmuştur. Kara Boğdan, Estergon ve Budin seferlerinde padişahın yanında yer alıp Budin'in fethinde şehirde ilk cuma namazını kıldırıştır. 1545'te şeyhülislam olmuştur. Kazaskerlik ve şeyhülisamlığında ilmî rütbe ve kademeleri sistematize etmeye çalışarak önce her pâyede âlimlerin ne kadar mülâzim vereceklerini belirlemiş, daha sonra da yedi yılda bir mülâzemet usulünü getirmiştir. Kendisiyle birlikte şeyhülisamlığın itibarı artıp maaşı günlük 600 akçeye çıktığı gibi, şeyhülisamlık her yönden kazaskerliğin üstüne çıkıp

müderris ve mevleviyet kadılarını da atama yetkisi eklenmiş, şeyhülislam olabilmek için önce Rumeli kazaskeri olma şartı getirilmiştir. 1574'te vefat etmiş ve Eyüp Camii civarında kendi yaptırdığı sıbyan mektebinin avlusuna defnedilmiştir. Oğullarından biri Halep kadılığı, biri de Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapmıştır. Şeyhülislam, kazasker, kadı vd. ilmî mevkilerde görev yapmış birçok âlimin hocası olup tasavvuf, kelâm ve felsefe ile ilgilenmemiş, bazı tasavvufi ritüellere dair sert görüşler ileri sürmüştür, Şeyh İsmâil Maşukî, Muhyiddin Karamanî ve Hamza Bâlî hakkında idam fetvâsı vermiştir. Türkçe, Arapça, Farsça şiirler yazmış, manzum sorulan meselelere manzum cevaplar vermiştir. Tefsir, fıkıh, dil-edebiyat konularında 30'a yakın eser yazmış, fıkıh ve tefsirdeki üstün durumundan dolayı *Müftî's-sakaleyn*, *Ebû-Hanîfe-i Sâni*, *Muallim-i Sâni Allâme-i Kül*, *Hoca Çelebi* gibi unvanlarla anılmıştır (Atai, 1268, s. 183; A. Rifat, t.y., s. 23-26; Akgündüz, 1994, s. 365-371).

Ebussuûd Efendi'nin Manzum Fetvâları

Şairliği ile öne çıkmış bir şeyhülislam olan Ebussuûd Efendi bu kimliğini fetvâlarında da göstermiş ve hem kendisine nazmen sorulan meselelerde hem de direkt açıkladığı görüşlerinde sıkça manzum anlatımı tercih etmiştir. Yaşadığı devirde bir gelenek hâline gelen nazımla anlatımın fetvâlarda da uygulanması büyük ölçüde kendisi ile zirveye taşınmış ve bu alanda ayrı bir gelenek oluşmuştur. Onun manzum fetvâları hem kendi adına düzenlenmiş fetvâ kitaplarında hem de çeşitli şiir ve fevâid mecmualarında en sık rastlanan metinler olmakla beraber, bazen bu durum karışıklığa da sebep olmuştur. Bunun sebebi ise fetvâlarının başka kişilerin fetvâlarıyla iç içe yazılması, fetvânın altında isminin olmaması, fetvânın altında kendi ismiyle

karışabilecek “Ahmed” gibi bir ismin yazılması, farklı nüshalarda isimlerin yanlış kaydedilmesi gibi sebeplerdir. Ona ait manzum fetvâların bir kısmını daha önce tanıtıştık (Eliaçık, 2016, s. 105-118). Bu çalışmada ise o çalışmada yer almayan, yanlış yer alan veya nüshalarda isimsiz geçen manzum fetvâlar üzerinde durulacaktır.

Düzeltilmeler

1. Esrar hakkındaki Manzum Fetvâ

Ebussuûd Efendî'nin fetvâlarının nüshalara en çok kaydedilip alıntılanan ve çok varyantı olan metinler olmaları bakımından hemen ayırt edilebilmeleri beklenir. Ancak, bu fetvâların yüzlerce nüshada derleme mahiyetinde, üstelik başka müftülerin fetvâlarıyla iç içe karışık biçimde yer alması yanlışlıkları da beraberinde getirmektedir. Bizim önceki çalışmamızda da bundan dolayı bir karışıklık oluşmuş ve Ebussuud Efendî'nin fetvâları arasında Ahmed imzası ile kaydedilmiş esrarla ilgili bir manzum fetvâ Ebussuud Efendî'ye izafe edilmiştir. Ancak, sonradan yaptığımız araştırmalarda bu fetvânın çeşitli nüshalarda İbn Kemal imzasıyla Kemalpaşazâde adına kayıtlı olduğu görülmüştür. Bu karışıklığa büyük ölçüde, o çalışmada incelediğimiz 342 varaklık nüshada baştan sona Ebussuud Efendî'nin fetvâlarının kayıtlı olması, asıl adı Muhammed olan Ebussuud Efendî'nin Ahmed adını da kullanabileceğinin düşünülmesi ve tartışmalara yol açan esrarla ilgili söz konusu manzum fetvâyâ Ebussuud Efendî'nin adeta kendi fetvâsı gibi bir açıklama yazmış olması sebep olmuştur. Birçok nüsha taranıp fetvânın başka örnekleri de görülünce bu fetvânın genellikle İbn Kemal imzası ile fetvâlar veren Kemalpaşazâde'ye ait olduğu kesin olarak anlaşılmış ve başka bir

çalışmamızda bu durum belirtilmiştir (Eliaçık, 2019, s. 41). Öte yandan bu fetvânın Ebussuud Efendi ile hiçbir ilgisi olmadığını söylemek de doğru olmayıp, bu fetvâya yazdığı şerhin fetvânın doğru anlaşılması açısından daha etkili olduğu görülmektedir. Kemalpaşazâde'nin esrara cevaz veren söz konusu fetvâsı ile Ebussuud Efendi'nin fetvâ hakkındaki şerhi aşağıdadır:

mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün

Esrârî halâl eyledün ey müfti-i devrân

Billahi di yâ bâde-i gülgûna ne dirsın

El-cevâb

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Bâdenün hıllında bir hoş nükte buldum gûş idün

Mest olun teklîf sâkit olsun andan nûş idün

Bundan murâd sekerât-ı mevti gördükden sonra cinânda içesiz

dimekdür; ol zamânda insân teklîfden kurtulur, Allahu taâlâ

müyesser ide. Bu şerh gâlibâ Ebussuûd Efendiniündür; cevâb-ı şerîf

*nazm ile Kemalpaşazâdenün olmak fehm olunur.*¹

Görüldüğü üzere, bu notu yazan da “gâlibâ” şeklinde zannî bir ifade kullanıp şerhin Ebussuûd Efendi'ye, cevabın ise Kemalpaşazâde'ye ait olduğunu bildirmiştir. Sonuç olarak, nüshadaki binlerce fetvâ arasına Ahmed adıyla tek tük kaydedilen fetvâlar bir karışıklığa sebep olmuştur. Ancak, nüshalar tarandıkça, asıl adı Şemseddin Ahmed olan Kemalpaşazâde'nin fetvâlarının genellikle *İbn Kemal* veya *Ahmed bin Kemal* şeklinde kayıtlı olduğu da müşahede edilmiştir. Söz konusu çalışmamızın 117. sayfasındaki dipnotta da aynı karışıklıktan dolayı bir düzeltme yapılması gerekmekte olup, orada esrarla ilgili sual Ebussuûd Efendi'ye değil, Kemalpaşazâde'ye sorulmuştur.

¹ Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi (DİB), demirbaş nr. 001923, vrk.115a.

2. Arapça Rübai-müstezad Şeklinde Manzum Fetvâ

Ebussuud Efendi'nin manzum fetvâlarından bazıları nüshalarda imzasız olarak kaydedilmiş ve bu da onların aidiyetini bir süre belirsizleştirmiştir. İşte böyle bir fetvâ bizim önceki bir çalışmamızda ele alınmış ve altında imza bulunmadığından yazarı sunulamamıştır (Eliaçık, 2016, s. 709-717). Ancak, sonraki araştırmalarımızda ortaya çıkan yeni bilgiler neticesinde aşağıdaki fetvânın Ebussuud Efendi'ye ait olduğu anlaşılmıştır.²

El-fetvâ³

mef'ûlü mefâ'ilün mefâ'ilün fa' / mef'ûlü fe'ûl

Hâzâ Ramazân ve küllünâ nahşâhu

Mîn ecli sıyâm

Mâ kavlüke yâ fakîhu fi-fetvâhu

Accil bi-keîâm

Men bâte mu'ânikan li-men yehvâhu

Fî cinhi zalâm

Hel yefturu indehu yukabbilu fâhu

Em savme tamâm

El-cevâb

Yâ sâ'ile men yufakkahu fi-fetvâhu

Eş-şer'u fesih

² DİB Kütüphanesi, demirbaş nr. 003407-II, vrk.33a; Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, el-Fetâvâ , nr. 06 Mil Yz A 7468, vrk. 22a.

³ Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 18002, Mecmûa-i Mesâil-i Fıkhiyye, vrk. 35a.

İsma' bi-makâlinâ ve'ttebî' ma'nâhu
 İn kâne melîh
 Lâ yefturu 'indemâ yukabbilu fâhu
 Es-savmu fasîh

Eklemeler

Önceki çalışmamızda Ebussuud Efendi'nin toplam 6 adet manzum fetvâsı ile ona ait olması muhtemel görülen bir fikhi manzume tanıtılmıştı. Bunlardan esrarla ilgili fetvâ Kemalpaşazâde'ye ait olduğundan geriye 5 manzum fetvâsı kalmaktadır. Ancak daha sonraki araştırmalarımızda Ebussuud Efendi'ye ait başka manzum fetvâlarla vecize şeklinde söylenmiş fetvâlar tespit edilmiştir. Bunlara ait bilgiler de aşağıdadır.

a. Manzum Fetvâlar

1. Zamane şâirlerinin hüsniyât ve hicviyâtla ilgili şiirleri için verdiği fetvâ:

*Mes'ele: Zamâne şâirleri hüsniyyâta ve hicviyyâta müteallik şi'r
 dimeleri câiz olur mu?*
El-cevâb:
Terk it hevâ-yı şi'ri ki sevdâ-yı hâmdur
Sihr-i halâl olursa da dime harâmdur
Ebussuûd ufiye anh⁴

2. Allah'ı zikretmede yüsür veya mercan tespihin değil, ihlasın esas olduğu:

*Mes'ele: Hak sübhânehu ve taâlâ hazretinün esmâsın zikr itmekde
 yüsür tesbîh mi efdaldür yoksa mercân tesbîh mi?*

⁴ DİB Kütüphanesi, demirbaş nr.3577, vrk.337b.

El-cevâb:

Yüsr ü mercân değil vesîle-i Rabb

Yürü ihlâs dürrin eyle taleb

Ebussuûd ufiye anh⁵

3. Şair Gubârî'nin bir gazeline nazire yazılmasıyla ilgili manzum bir fetvâ bir nüshada Şeyhülislam Sa'dî Çelebi'ye, başka bir nüshada ise Ebussuûd Efendi'ye izafe edilmiştir. Bu fetvâda Gubârî'nin "üstüne" redifli gazeline nazire yazana bir altın verilmesine dair bir bahis sorulmuş, cevabı da aşağıdaki şekilde verilmiştir:

Sa'dî Çelebi:

Zeyd-i şâ'ir da'vâ-i lâfeylerise vecchi var

Hüsn-i nazmı dâldur itdügi da'vâ üstine⁶

Ebussuûd Efendi:

Zeyd-i şâ'ir şi'riyile lâf iderse vecchi var

Hüsn-i nazmı dâldur itdügi da'vâ üstine⁷

b. Vecize Şeklinde Fetvâlar

Ebussuûd Efendi'nin fetvâları arasında çok görülen bu tür fetvâlar, verdiği özlü bilginin yanı sıra sual eden kişiye tazir ve kınamayı da içermektedir.

1. *Siklet-i mahz ile mahz-ı sikletün farkı var midur lutf idüp beyân buyurıla*

⁵ DİB Kütüp., demirbaş nr.1923, vrk.110a; Milli Kütüp. Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 4211, vrk. 6b.

⁶ Millet YEK, AEfrs837/2, vrk.31b.

⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, demirbaş nr. 1923, vrk. 118a.

El-cevâb:

Mahz-ı sıkletle sıklet-i mahzun farkını bilmemek cehâletdür.

*Ebussu'ûd ufiye anh*⁸

Bilüben yine itmek istifâ, sıklet-i mahza mahz-ı sıkletdür.

Bu fetvâda “yumurta-tavuk” meselesine benzer bir husus sorulmuş, cevapta da soran kişiye “Bunu bilmemek cahilliktir.” diye bir tazir yöneltmiştir. Altındaki şerh ise muhtemelen başkasınca yazılmıştır.

2. *Suâl-i müşkil Hılâl-ı vudû'da hades nâkız-ı vudû' midur? El-cevâb: Vudû'-ı nâkız hades-i nâkız degildir. Ebussuûd*⁹

Bu fetvâda “Abdest alırken meydana gelen hades, abdesti bozar mı?” diye sorulmuş, cevapta ise “Boz(ul)an abdest, bozan hades değildir.” denilmiştir. Yani, abdest alırken bir hades olsa o abdestin yeniden alınması gerekir; ama bu, abdestten dolayı değil, abdesti bozan hadesten dolayıdır.

3. *Mâ-kaolüküm radiyallahu ta'âlâ ankümü'r-Receb munsarif em lâ? El-cevâb: Sum Receben terâ aceben. Ebussuûd*¹⁰

Arapça bir gramer konusunun geçtiği bu fetvâda: “Receb kelimesinin munsarif mi olduğu, yani esre veya tenvin alıp almadığı hakkındaki görüşünüz nedir?” diye sorulmuş, cevapta ise: “Tut Receb'i, görürsün acebi.” denilerek Receb kelimesinin munsarif olduğu, yani tenvin aldığı bu veciz sözle gösterilmiştir.

⁸ *Mecmûa-i Eş'âr ve Fevâ'id*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 2657, 63b.

⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, demirbaş nr. 5451, vrk. 222a.

¹⁰ DİB Kütüp., demirbaş nr. 5451, vrk. 222a.

4. Bir Açıklama

Önceki çalışmamızda yer alan “sirkenin hamra dönüşmesi” ile ilgili manzum fetvâ için bir nüshada müstensihin aşağıdaki açıklaması ilave edilmiştir:

Lâkin fakîr bu cevâbı merhûmun takvîmi zahrında hatt-ı şerîfleri ile bulup bi-aynihi nakl eyledüm: El-cevâb: Hall hamr olmaga imkân yokdur ammâ asîr-i heyûlâtı hasebiyle hamra teveccüh eylese tâm ümmü'l-habâis oluncaya degin tabakât-ı habâset ü necâsetde terakkî ve derecât-ı tahâret ü nezâhetden taaddî üzerine olur egerçi erbâb-ı lehv ü mücûn ve ashâb-ı lagv u fütûn aks-i tevehhüm iderler sonra yâ mürûr-ı zamân yâ muhâlata-i maslih ile hall olmaga teveccüh eylese medâric-i fesâddan tenezzül ve meâric-i salâhate terakkî üzerine olup hall oldukda kâmil ü mükemmel olup her mülâkî olduğın kendüye müstahîl ider kendi gayriye müstahîl olmak muhâl olur. Ebussuûd¹¹

Bu cevapta, sirkenin hamr olamayacağı vurgulanarak bazı aşamaları açıklanmış ve neticede mükemmel sirke olduğunda her karşılaştığını kendisine dönüştüreceği, kendisinin ise başka bir şeye dönüşmesinin imkânsız olduğu belirtilmiştir.

¹¹ DİB Kütüphanesi, demirbaş nr. 1271, vrk.241a.

Sonuç

Ebussuûd Efendi Osmanlı'nın önemli izler bırakmış şeyhülislamlarından olup kendi devrinde ve sonraki asırlarda birtakım övgü lakapları ile anılmıştır. Kanuni'nin kendisine 'sırdaş ve karındaş' kabul ettiği bu âlim devlet adamı, verdiği hüküm ve fetvâlarda daima bir şiiiriyet ve îcâz göstermiş, Osmanlı manzum fetvâ geleneğinin de kökleşmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Üç dile vakıf bir âlim ve şair olan bu zat, fetvâlarında mecaz, kinaye, nükte ve cinasların güzel örneklerini sergilemiş, bazen de tarizkâr ve mizahî bir üslup kullanmıştır. Manzum fetvâları fetvâ kitaplarına veya derlemelerine sık kaydedilen metinler olduğundan karışıklık ve yanlışlıklara sebep olabilmış, bu da genellikle fetvâlarının başka kişilerin fetvâlarıyla iç içe, isimsiz ve kendi ismine yakın bir isimle birlikte kaydedilmiş olmasından kaynaklanmıştır. İşte böyle bir durum, daha önce iki çalışmamızda gerçekleşmiş olduğundan bu çalışma ile bunlara ait düzeltme ve açıklamalar ortaya konulmuştur.

Kaynaklar

- Ahmed Rifat (t.y.), *Devhatü'l-meşâyah maa zeyl*, İstanbul.
- Atâî (1268). *Zeyl-i Şakâik li-Atâyî*, İstanbul.
- Akgündüz, A. (1994). "Ebüssuud Efendi", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.10, s.365-371, İstanbul.
- Atar, F. (1995). "Fetvâ", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, s.486-496, İstanbul.
- Eliaçık, M. (2016), "Ebüssuud Efendi'nin Manzum Fetvâları", *Turkish Studies*, Volume 11/15 Summer, s.105-118.
- Eliaçık, M. (2016). "Rubâî-Müstezâd Şeklinde Yazılmış Arapça Bir Manzum Fetvâ", *Journal of History School*, 9/XXVI s.709-717.
- Eliaçık, M. (2019), "Şeyhülislam Ebüssuud Efendi'nin Şiir ve Edebiyatla İlgili Fetvâları", *Researcher: Social Science Studies*, 7/3 s. 37-43.
- Mütercim Asım (1305), *Kamus Tercümesi*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul.